

deraf interesserer han sig for den nord-slesvigske præsteforening og Foreningen for tysk fredsarbejde i Nord-slesvig, som blandt andet må være dannet ud fra en fornemmelse af, at der var vide kredse inden for tyskheden, hvor den tyske forening stødte an. Og endelig påviser han, at foreningen stod stærkest, hvor hjemmetyskheden traditionelt var svagest, i Haderslev og Sønderborg amter.

Japsen stiller med rette spørgsmålet, hvorfor hjemmetyskerne ikke markerede sig politisk på samme måde som en meget stor del af den øvrige slesvigholstenske befolkning ved at slutte sig til de frisindede, men i stedet ideologisk og organisatorisk lod sig omklamre af det yderligtgående tyske højre i den tyske forening. Svaret er vel det enkle, at de befolkningsgrupper, der skulle have båret en opslutning omkring de frisindede, var danske. I Nordslesvig var tyskerne så få og isole-rede, at de begav sig hen, hvor støtten var mest håndfast, nemlig til myndighederne og den tyske forening. Det falder i tråd med Japsens påpegning af, at kun på Tønderkanten, hvor også den tyske forening fik forholdsvis få medlemmer, opnåede de frisindede en tilslutning, der bare tålte sammenligning med niveauet for det øvrige Slesvig-Holsten. Kun her havde den tysk-sindede del af lokalsamfundet øjensynlig tæthed og sammenhængskraft nok.

Det er en meget stofmættet bog, Japsen har efterladt sig. Den rummer et materiale til periodens sønderjyske historie, som ingen kan komme uden om. Hvis der havde været lejlighed, er det vel tænkeligt, at han her og der havde trukket linier stærkere op og i enkelte andre sammenhænge nuanceret teksten. Men alle interesserede må være taknemmelige for, at Japsen nåede at skrive denne bog.

Johan Peter Noack

Vagn Dybdahl: *Det nye samfund på vej 1871-1913*. Dansk social historie 5. (Gyldendal, 1982). 310 s.

En af initiativtagerne til udgivelsen af Dansk social historie var Vagn Dybdahl, der har skrevet bind 5, *Det nye samfund på vej 1871-1913*, som afslutter det samlede værk på i alt syv bind. At Dybdahl trods mange andre forpligtelser selv har påtaget sig at dække denne periode er forståeligt ud fra hans tidligere meget omfattende forfatterskab, der netop er koncentreret om perioden, og som indeholder betydelige socialhistoriske bidrag. Bl.a. kan hans bind i Politikens Danmarks Historie fremhæves for den store vægt, der er lagt på socialhistoriske emner, endnu inden de sidste 10-15 års generelt stærkt stigende interesse for socialhistorie havde markeret sig.

Socialhistorie er et så vidt begreb, at en afgrænsning af emnet er nødvendig. Forfatterne til de enkelte bind af Dansk social historie har stået frit med hensyn til valg af definition af socialhistorie, men fælles er dog, at den sociale gruppe eller klasse er gjort til det centrale i fremstillingerne. Dybdahl er på linje hermed, når han skriver, at emnet for hans bind er »de sociale lag og grupperinger«, om end han tilføjer en indsnævring ved at ville koncentrere sig om de sociale lag og grupperinger, der var i »bysamfundet«.

Netop i denne periode begyndte de forskellige sociale grupper at danne organisationer til at varetage deres interesser. Interesseorganisationerne har været en af de centrale faktorer i samfundsudviklingen i det 20. århundrede, og det er naturligt, at Dybdahl har lagt betydelig vægt (ca. en tredjedel af teksten) på at skildre fremvæksten af disse organisationer og deres mærkesager til belysning af, hvad de enkelte grupper selv har opfattet som centralt for deres

vilkår. Mellemstandens krav om konkurrencebegrænsning, der resulterer i lovgivning om forbud mod illoyal konkurrence og om begrænsning i handelens åbningstider, gennemgås f.eks. detaljeret.

Dybdahl understreger med rette, at alle større sociale grupper skal behandles, ikke kun de ringest stillede, således som der har været tendens til i en stor del af den nyere socialhistoriske litteratur. Men det kan synes noget problematisk, at Dybdahl i så høj grad fremhæver mellemstanden ud fra, at det er »som om alle tidens problemer slår ind på eller afspejler sig i mellemstandens situation«.

Det anføres, at mellemstanden udgjordes af mindre og mellemstore erhvervsdrivende inden for håndværk og handel. Detailhandlernes antal øgedes stærkt i perioden, mens håndværkerne, eller de tekniske husmænd som de benævnes, altid havde udgjort et betydeligt befolkningselement i byerne. Funktionærer knyttet til offentlig og privat administration, som efter 1914 blev en væsentlig del af mellemstanden, havde endnu begrænset betydning.

Mellemstanden repræsenterede således i perioden før 1914 interesser, der var vendt mod den ny tids mere konkurrencedygtige stordrift inden for fremstillingsvirksomhed og handel. Med en overvejende økonomisk liberalistisk politik er det ikke overraskende, at store problemer ramte mellemstanden. Det er problemer, som bør være centrale i en socialhistorisk fremstilling, men det må vel være lige så vigtigt at få belyst de store grupper, som i højere grad var bærere af den ny tid, det være sig som selvstændige eller lønarbejdere, og det uanset om de overvejende drog fordel eller ej af udviklingen. De er da heller ikke glemt i Dybdahls fremstilling.

Mellemstanden er blevet stedmoderligt behandlet i den historiske litteratur, hvilket dog ikke gælder i Dybdahls tidligere forfatterskab. Derfor har Dybdahl, som han selv anfører, indarbejdet relativt omfattende uddrag heraf i den foreliggende fremstilling.

Dybdahl indsnævrer i indledningen sit emne til, at det er byerne, der står i centrum for fremstillingen. Det begrundes bl.a. med, at mellemstandens problemer især markerede sig her, og at det moderne hektiske liv hørte byerne til. Flere steder fremhæves dog udviklingens kompleksitet, først og fremmest med hensyn til det forskellige forløb i de enkelte geografiske dele af landet, ligesom der ved siden af opdelingen mellem land og by opereres med forskellige bytyper, hovedstad, provinsby og stationsby. Byerne opfattes således ikke som en homogen gruppe.

Accepteres det, at byerne skal stå i centrum for denne periodes socialhistorie, burde fremstillingen nok have indeholdt yderligere nuancer, som bl.a. det seneste tiårs forskning har været med til at understrege. En stor del af disse resultater er dog endnu kun tilgængelige i utrykt form bl.a. som universitetsspecialer.

Eksempelvis er det kun udviklingen i Københavns boligmiljø, der skildres nøjere, bl.a. i kraft af Københavns samtidige boligstatistik, mens udviklingen i provinsbyerne, trods en ganske anden udvikling dokumenteret i nyere undersøgelser, behandles relativt kortfattet.

Tilsvarende kunne f.eks. ud fra eksisterende litteratur være foretaget en mere nuanceret opdeling i bytyper til belysning af enkelte emner. Vandringen fra land til by, delvis i etaper, fremhæves som noget for perioden karakteristisk. Men mulighederne for at tiltrække arbejdskraft afhæng af de forskellige bytypers erhvervsfunktioner.

Således gik den industrielle udvikling i vid udstrækning uden om de mindre købstæder bl.a. med det resultat, at vandringen fra land til by især var vendt mod hovedstaden, de store provinsbyer og stationsbyerne. De mindre byer havde derimod direkte nettoudvandring. Det er nuancer, Dybdahl har valgt kun at antyde eller helt at udelade.

Omvendt kan der peges på emner, som nok har fået en lidt vel rigelig dækning. Sundhedsforholdene er naturligt et centralt emne i en socialhistorie, og afsnittene herom rummer mange spændende iagttagelser. Gentagelser undgås dog ikke, bl.a. fordi gennemgangen af sundhedsforholdene dels er bygget tematisk op, dels er kildebestemt. Således er der et afsnit med lange citater fra stadslægerens beretninger, der er værdifulde som socialhistoriske kilder, og som Dybdahl allerede for 20 år siden gennem en lokal udgivelse pegede på. De lange citater bl.a. vedrørende seksualiteten indebærer imidlertid, at præventionens udbredelse behandles flere steder. Det forekommer ikke nødvendigt, når det samtidig ud fra den internationale litteratur fremhæves, at præventionen endnu havde begrænset betydning for fødselstallet.

En bog bør især vurderes på egne præmisser, da vægningen af meget store stofmængder, der skal formidles på et begrænset sidetal, altid vil bero på et skøn. Og det kan da konstateres, at Dybdahls fremstilling giver et særdeles levende indblik i periodens sociale forhold. Det sker ikke mindst i kraft af spredte citater og egne genrebilleder, der som forudsætning har en velskrivende forfatter med omfattende litteraturkendskab inden for et meget bredt fagspektrum.

I tilknytning til Dansk social histories syv bind er udsendt et fælles regi-

sterbind udarbejdet af Annegrete Dybdahl. Det indeholder billed-, diagram-, kort- og tabelfortegnelse, person-, stednavne- og sagregister. I et kort forord redegøres for principperne bag registrenes udarbejdelse. Det gøres klart, at en række skøn har været uundgåelige, men stikprøver i registrene tyder på, at de er udarbejdet meget omhyggeligt. En detalje undrer dog anmelderen. I personregistret anføres citerede forfattere meget nyttigt med oplysning om uddannelse. Tillige anføres det, om pågældende er ansat i museums-, arkiv- eller biblioteksvæsenet, men tilsyneladende ikke, hvis det er ved universitetet. Det er åbenbart, at registerbindet øger brugsværdien mange fold af det særdeles centrale værk, som Dansk social historie vil være de næste mange år.

Per Boje

Richard Willerslev: *Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkring 1880.* (Akademisk Forlag, 1979). 146 s.

Industrihistorikeren Richard Willerslev var en periode tilknyttet Forskningsrådets projekt Industrialismen, Bygninger og Boliger, og nærværende bog er en frugt af dette arbejde.

Afhandlingen samler sig om arbejdernes boligforhold på Christianshavn og Vesterbro omkring 1880. Året er valgt, da der netop det år blev foretaget de første egentlige boligtællinger.

De to kvarterer er heller ikke tilfældigt valgt. Christianshavn var det gamle arbejderkvarter, mens Vesterbro var skudt frem efter 1850 og opført til den hastigt voksende industriarbejderklasse.

Der indledes med en fyldig beskrivelse af hovedstadens beboelses- og bebyggelsesforhold, og herunder præ-